

LITERATUROZNAWSTWO I KULTUROZNAWSTWO

Галина Білавич (Halyna Bilavych)

Івано-Франківськ, Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Надія Федчишин (Nadiya Fedchyshyn)

Тернопіль, Тернопільський національний медичний університет
ім. І.Я. Горбачевського

ГАЇВКОВИЙ ФОЛЬКЛОР ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ: ВІД ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ФРАНТИШЕКА РЖЕГОРЖА ДО СУЧАСНОГО ПОБУТУВАННЯ

The Haivka Folklore of Western Ukraine: From the Days of František Řehoř's Ethnographic Research to Now

ABSTRACT: The article analyzes the existence of haivka folklore in Western Ukraine, particularly in Galicia, from the middle of the 19th century and up to today. Some of the first researchers of Ukrainian folklore were Czechs. In particular, Karel-Frantishek-Vladislav Zap (1812-1871) – ethnographer, historian, publicist, educator, who during his work in Lviv in the period of 1836-1845 studied the ethnography of Galicia, the work of Ukrainian writers, etc., as well as František Řehoř (1857-1899) – a famous Czech academic, ethnographer, researcher into Galician antiquities, the folk life of Ukrainians in the region, and the person most involved in the study, collection, and popularization of Ukrainian haivka folklore in Europe. He is justly called the authoritative ambassador of Ukrainians in the Czech Republic, “a man with a heart of gold” “a great friend of Ukraine” who at the end of the 19th century, established close Ukrainian-Czech cultural relations, leaving a legacy not only of ethnographic works, but also a documented haivka layer of folklore in photographs. The authors proposed historiography of haivka folklore studies in Galicia, has singled out the achievements of Polish, Czech, Ukrainian academics (mid-19th – early 21st centuries). Analyzed have been the peculiarities of the existence of haivka folklore in the early twentieth century, its distribution and study in Ukrainian institutions of the Ukrainian Pedagogic Association «Ridna shkola», the creation of new works of patriotic sound on the example of the haivka “Verbova”, as well as emphasizing the negative impact of the Soviet totalitarian regime on the existence of spring-calendar folklore and the peculiarities of present-day haivka folklore in development, its importance for civic-patriotic education, with the formation of spirituality and the fostering of Christian values amongst children, youth and adults.

KEYWORDS: František Řehoř, Karel-Frantishek-Vladislav Zap, haivka, Western Ukraine, the Czech Republic, spring calendar and ritual folklore, ethnographic researches, folk

Одними з перших дослідників українського фольклору, зокрема його гаївкового пласту, були представники чеського народу. Зокрема, Карел-Франтішек-Владіслав Зап (1812-1871) – етнограф, історик, публіцист, освітнянин, який, працюючи впродовж 1836-1845 у Галицькій крайовій бухгалтерії у Львові, досліджував етнографію Галичини, він є автором книг *Мандрівки і прогулянки по Галицькій землі* (1843-1844), *Спогади зі Львова* (1845) та ін. К.-Ф.-В. Зап підтримував дружні стосунки з діячами «Руської трійці» Іваном Вагилевичем і Яковом Головацьким, перекладав їхні праці, був посередником у зв'язках «галицьких будителів» з Павлом Йозефом Шафариком, Яном Колларом, Карелом Гавлічком-Боровським, іншими славістами, сприяв знайомству представників «Руської Трійці» з новинками чеської літератури, науковими здобутками Чехії, сприяв у публікуванні їхніх творів у чеських часописах. Своїми дописами зі Львова «знайомив чеську громадськість із культурним життям Галичини, її національними проблемами». К.-Ф.-В. Запа можна назвати європейським науковим та культурно-освітнім амбасадором: він став ініціатором запрошення українців Галичини на Слов'янський з'їзд у Празі (1848), «брав активну участь у роботі його українсько-польської секції, сприяв досягненню компромісної угоди між українською та польською делегаціями»¹.

К.-Ф.-В. Зап чи не вперше звернув увагу на весняний календарно-обрядовий фольклор, зокрема на гаївки тогочасного Львова, став їх першим прихильником у науковому вимірі, убачав у цьому виді фольклору красу і свіжість української народної стихії. Як зазначає сучасна науковиця О. Харчишин, «українські поціновувачі народного мистецтва не надавали належної уваги його міським виявам, бо розцінювали їх як збіднені, «зіпсуті» відображення ще живої автентики, за якою слід шукати у віддалених від цивілізації закутинах, передусім Карпатського краю»² (хоча Львів знаходиться в епіцентрі гаївкової традиції етнографічного району Опілля)³.

Згодом цю естафету з-поміж європейських науковців підхопив польський журналіст, письменник, театральний критик, історик літератури і театру Станіслав Шнюр-Пепловський (1859-1900), який жив і працював у Львові і теж захоплювався багатим гаївковим фольклором, був великим шанувальником української минувшини.

На нашу думку, найбільше спричинився до вивчення, збирання, популяризації гаївкового фольклору Франтішек Ржегорж (1857-1899) – відомий чеський науковець, етнограф, дослідник фольклору Галичини, народного побуту українців

¹ Ф.І. Стеблій, *ЗАП (Zap) Карел-Франтішек-Владіслав*, [в:] *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*, вип. 5: *Біографічна частина: А-М*, відп. ред. М.М. Варварцев, Київ 2014, с. 165.

² О. Харчишин, *Календарно-обрядовий фольклор Покуття: тяглість та змінність традиції*, «Народознавчі зошити» 2017, № 1 (133), с. 69, [в:] <https://nz.lviv.ua/archiv/2017-1/5.pdf> (10.06.2024).

³ О. Харчишин, *Гаївки у Львові: погляд крізь час*, [в:] <https://culture.pl/ua/stattia/haivky-u-lvovi-pohliad-kriz-chas> (10.06.2024).

краю, літератор. Його справедливо називають великим приятелем українського народу, його великий науковий здобуток, за влучним висловом Олександра Колесси, автора праці *Погляд на історію українсько-чеських взаємин від Х до ХХ в.* (Прага, 1924), є «відгомін [його] щирої симпатії до українського народу»⁴, учений зібрав багато етнографічних матеріалів, які «передав Чеському музеєві ураз із гарною бібліотечкою українських творів а рівночасно передав свою чималу бібліотеку чеських авторів товариству „Просвіта” у Львові, де із неї черпають українці й до нинішнього дня відомости із обсягу чехознавства»⁵.

За результатами вивчення доробку відомих українських учених Михайла Грушевського, Івана Франка, Володимира Гнатюка, Володимира Дорошенка, Василя Сімовича та ін., які свого часу аналізували багатовимірну постать Ф. Ржегоржа, здобутків сучасних ржегоржзнавців, зокрема Маргарити Кривенко, співробітниця Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника, яка проаналізувала зібрану в Галичині чеським ученим українську книжкову колекцію – понад дві тисячі томів (зберігається в Бібліотеці національного музею Праги), авторитетних європейських дослідників (Михайло Мольнар⁶, Надя Валашкова⁷, Адольф Черний), львівських богемістів, інших дослідників спадщини вченого, стверджуємо: Ф. Ржегорж – не тільки авторитетний амбасадор українства в Чехії, «чоловік із золотим серцем» (М. Кривенко), це людина, яка вагомо спричинилася до налагодження тісних українсько-чеських культурних взаємин, що стало смыслом життя вченого – сприяти зближенню двох великих слов'янських народів, це провідний чесько-український етнограф, що створив своєрідний літопис гаївкового фольклору в Галичині, залишивши, окрім іншого, етнографічні праці, безцінні записи уснопоетичних творів, а також – і це має неабияку наукову цінність – задокументував гаївковий пласт фольклору у фотоматеріалах, що дає змогу глибше збагнути це унікальне синкретичне мистецтво, де поєднується поезія, танець, пісня, драматургія тощо.

Галицькі гаївки у фотографіях Ф. Ржегоржа – унікальне свідоцтво тогочасного побуту й культури, що досі становить неабияку історичну, джерелознавчу, народознавчу цінність, з-поміж 700 світлин і фотонегативів на склі, що їх уласноруч виготовив етнограф упродовж 1891-1893 рр., а також придбав у відомих професійних фотографів Галичини (Юліуша Дуткевича з Коломиї, Альфреда Силкевича з Тернополя)⁸, певне місце посідають ті, які відображають святкування Великодня, на них – водіння гаївок дівчатами, великодні ігри парубків, дитячі весняні забави тощо.

⁴ О. Колесса, *Погляд на історію українсько-чеських взаємин від Х до ХХ в.*, Прага 1924, с. 8.

⁵ Там само, с. 14.

⁶ М. Мольнар, *Франтішек Ржегорж – великий друг українського народу (До питання чехословацько-українських зв'язків)*, «Дукля» 1956, р. 4, № 3, с. 136.

⁷ N. Valašková, *František Řehoř (1857-1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče)*, Praha 1999.

⁸ Там само, с. 87.

Стимулом до збирацької діяльності фольклору стало особисте знайомство 1879 р. зі знаним чеським науковцем Войтехом Напрстеком (1826-1894), засновником Чеського промислового музею в Празі, слов'янофілом, прихильником розвитку слов'янських культур, який надихнув Ф. Ржегоржа досліджувати етнографію Східної Галичини, збирати етнографічну колекцію. Ще 1891 р. чеське товариство «Svátobor» підтримало «східногалицький народнокультурний» дослідницький проєкт, надало Ф. Ржегоржу наукову стипендію. Наслідком науково-пошукової діяльності стала зібрана колекція (сьогодні налічує приблизно 1200 матеріалів) етнографічних речей, що утворила окремий український відділ Національного музею в Празі. Ця етнографічна колекція «стала першою, з-поміж слов'янських, повною музейною збіркою на теренах земель Корони Чеської»⁹. За нетривалий проміжок часу вчений опублікував понад 250 різновидових праць (статті, нариси, замітки, гасла) з історії, етнографії Галичини в чеській періодиці («Květy», «Osvěta», «Zlatá Praha», «Ruch», «Světobor» та ін.), у т. зв. «Оттовому науковому словнику» – так чеський народ відкривав для себе українство.

Усвідомлюючи, «що книжка є одним із головних засобів взаємопізнання» (книга зближує народи), чеський дослідник фахово укомплектував колекцію українських друків (maloruská knihovna), т. зв. «українську» бібліотеку, обсягом понад 2000 томів, «якою 1893 р. заклав у бібліотеці Народного музею в Празі багатий український відділ»¹⁰. Отже, за «майже двадцятиліття невтомної народознавчої діяльності та збирацької праці він фактично створив у Чехії культурний пам'ятник українському народу, якому присвятив свої найкращі роки»¹¹.

Український дослідник Р. Горак у книзі *Призабуті з Вовкова* (Львів, 2010) наводить такі слова Ф. Ржегоржа з його листа від 28 серпня 1888р. до І. Франка: «...галицькій Русі залишусь вірним на ціле життя. І це не лише симпатія, яку я відчуваю до Вас всіх, до Вашого люду і до Вашої рідної землі, ні, це правдива любов, яка єдина, мабуть, тримає мене при житті, яка робить мене гордим»¹².

Щоденний часопис «Діло» 1890 року підкреслював значення чеського вченого для утвердження ідеї слов'янської єдності, справедливо зазначаючи, що, якби її втілювали не гучними деклараціями, а реальними справами, як це чинить Ф. Ржегорж, слов'яни значно швидше прийшли би до порозуміння¹³.

Розглянемо більш докладно феномен гаївкового фольклору в сучасній Україні (на території Галичини), що дасть змогу порівняти його поширення, побутування на тих теренах, на яких їх збирав, досліджував наприкінці ХІХ ст. (околиці

⁹ М. Кривенко, *У пошуках української книжкової колекції Франтішека Ржегоржа: два тижні у Празі*, [в:] *Діалог культур: українсько-чеські літературні взаємини: матеріали наукового семінару*, упоряд. О. Лук'яненко, наук. ред. І. Сварник, Львів 2020, с. 8.

¹⁰ Там само, с. 9.

¹¹ Там само, с. 10.

¹² Р. Горак, *Призабуті з Вовкова*, Львів 2010, с. 218.

¹³ [Дмитро Йосифович], *Франтішек Ржегорж о галицько-руском люде*, «Діло» 1890, 24 квіт. (чис. 81), с. 2.

Львова, Тернополя, Стрия, Долини, Городенки, Калуша, Товмача Косів, Дора, Микуличин, Жаб'є-Ільче) чеський етнограф Ф. Ржегорж.

Для українського народу, сторіччями позбавленого власного державотворення, фольклорна скарбниця – це не просто народнозвичаєва традиція, а той цілющий резервуар, що впродовж віків наповнювався й досі зберігає високохудожні зразки української словесності, які є довершеним вираженням думок і почуттів українського народу, сутність якого – не лише в особливій формі народно-розмовного поетичного слова, естетично осмисленого, майстерно відточеного, призначеного для емоційного впливу, формування високих моральних почуттів¹⁴, а й чинник, що формує національно-мовну картину світу, духовність українства, створює образ нації.

За слушною думкою М. Грушевського, український фольклор – це «пророчища книга буття нашого народу»¹⁵.

Гаївковий фольклор містить великий потенціал духовного, національного, естетичного й емоційного. Від часу досліджень гаївкового фольклору Ф. Ржегоржем донині пройшло близько 150 років, однак, попри складні етапи суспільного-політичного розвитку українства за радянської доби, що супроводжувалися нівелюванням національних цінностей, заборонаю Української греко-католицької церкви, яка була осередком культивування та поширення гаївкового фольклору (у Галичині гаївки водили під час Великодніх свят біля церков), а значить, і заборонаю гаївок як таких, цей великий уснопоетичний пласт зберігся, тривав його розвиток «у підпіллі», коли за 50-80-х рр. XX ст. діти та юнацтво, доросле населення Західної України, особливо Львівщини, Івано-Франківщини, Тернопільщини, потайки збиралися біля церков, водили великодні гаївкові хороводи, співали пісень, що прославляли Христа, ушляхулювали весну, пробудження природи, нове життя, улаштовували дитячі, підліткові й молодіжні ігри тощо¹⁶.

Звісно, що за таких умов звузилася зафіксована у XIX ст. українськими етнографами (Яків Головацький, Маркіян Шашкевич, Осип Маковей, Михайло Драгоманов, Микола Костомаров, Павло Чубинський, Федір Вовк, Володимир Гнатюк та ін.) не тільки тематика, а й географія їх побутування в усій Україні. У центральних, північних, східних, південних теренах України в середині 30-х рр. XX ст. згасає як вивчення гаївкового фольклору, так і його активне існування. Унаслідок цього відбулася втрата весняним фольклором обрядової функції, календарної призначеності й перехід деяких веснянок до дитячого репертуару, що й призвело до згасання традицій¹⁷.

¹⁴ Г. Сокіл, *Образ жінки в українських обрядових піснях: функціональне спрямування, традиційні смисли*, „Slavia Orientalis“ 2023, tom LXXII, nr 1, s. 19.

¹⁵ М. Грушевський, *Історія української літератури: в 6-ти т. 9 кн.*, т. 1, упор. В. Яремко, передм. П. Кононенко, прим. Л. Дунаєвської, Київ 1993, с. 49-58.

¹⁶ Г. Сокіл, *Обрядовий фольклор українців*, Львів 2017, с. 49.

¹⁷ О.Ю. Чебанюк, *Особливості сучасного побутування весняного календарно-обрядового фольклору на Україні*, «Слов'янське літературознавство фольклористика» 1984, вип. 15, с. 67-74.

Наголошуємо на цікавому культурно-педагогічному явищі, характерному для Галичини першої третини ХХ ст. Ідеться про активне вивчення, культивування весняного календарно-обрядового фольклору, зокрема гагілок, включення цього фольклорного пласту в навчально-виховний процес закладів Українського педагогічного товариства «Рідна школа» (УПТ «Рідна школа») (1881-1939). Так, наприклад, у молодших класах виділових шкіл УПТ народознавчий компонент був складником освітнього процесу, гаївковий контент був широко присутній у навчальній літературі, у дитячих співаниках, на сторінках дитячих часописів, у творах українських письменників для дітей, гаївковим фольклором просякнуті музичні твори, позанавчальна методична література, яка слугувала джерелом інформації для підготовки вчителів до здійснення освітньо-виховного процесу в школах¹⁸.

У цьому контексті цікавими є здійснені галицькими вчителями Олександром Барияком і Марією Пастернак оригінальні методичні розробки з використанням гагілок, що завдяки «мельодії та живих рухів викликають погідний настрій... оживляють почування любови до рідної пісні і рідних звичаїв»¹⁹.

Зі змісту цих невеликих за обсягом розвідок довідуємося про те, які саме «ягілки» пропонували вивчати в школі, використовувати як систему ігор і забав для дітей (*Ягіл-ягілочка, Жучок, Кривий танець, Огірочки, Грушечка* та ін.), а також як чинник господарського виховання учнів: через імітацію певних виробничих процесів виховували у свідомості дитини «радісне і світле» ставлення до праці, та здоров'язбережувального виховання для розвитку рухової активності під час перерв та організації ігор і забав просто неба. Не випадково вчителі активно застосовували гагілки не лише під час навчальних занять а й у позаурочній роботі²⁰.

Зі статті очільника товариства «Просвіта» Івана Брика *Гаївки у Львові*²¹ черпаємо інформацію про те, як за міжвоєнного періоду українська просвітницька громадськість, греко-католицьке духовенство, рідношкільне вчительство прагнуло популяризувати з-поміж українства, особливо дітей та юнацтва, гаївки, великодні забави, зокрема, такі «давні гаївки», як *Кривий танець, Мак, Грушечка, Горошок, Огірочки, Жучок, Дикі кози, Жельман (Зельман)*, а також поширити використання гаївкового фольклору в закладах освіти через розучування дітьми гагілок зі спеціально виданих співаників.

Авторитетна дослідниця О. Харчишин²² підкреслює, що «веснянообрядові пісні та ігри притаманні традиціям багатьох слов'янських та західноєвропейсь-

¹⁸ О. Барияк, *Ягілки*, «Рідна школа» 1933, ч. 8, с. 120-121; М. Пастернакова, *Як весна пробудиться... Гаївки у школах «Р.Ш.»*, «Рідна школа» 1932, ч. 9, с. 139; І. Брик, *Гаївки у Львові*, «Життя і знання» 1927, № 8, с. 237-239.

¹⁹ О. Барияк, *Ягілки...*, с. 120-121; М. Пастернакова, *Як весна пробудиться...*, с. 139.

²⁰ Там само.

²¹ І. Брик, *Гаївки у Львові...*, с. 237-239.

²² О. Харчишин, *Український пісенний фольклор в етнокультурі Львова: трансформаційні процеси, міжкультурні пограниччя*, Львів 2011.

ких народів», а гаївки – їхній український різновид – «унікальний тим, що в досить пізніх, добре збережених дотепер виявах містить багато залишків первісної архаїки (віри в магію слова та імітаційних рухів, поклоніння силам природи та ін.)» за умов християнського календаря стали невід'ємним атрибутом світлого і величного свята Воскресіння Христа. Авторка монографічного дослідження *Український пісенний фольклор в етнокulturі Львова: трансформаційні процеси, міжкультурні пограниччя* (Львів, 2011) оптимістично дивиться на побутування гаївкового фольклору у ХХ ст., не варто перейматися згасанням, занепадом обряду гаївок, позаяк відродження гаївкових традицій за доби новітньої незалежності України, що трапилася після радянського періоду, утверджує в думці: гаївкова «традиція дуже стійка, має здатність відроджуватися», прикладом може слугувати Львів. Дослідниця наводить приклади побутування різних варіантів гаївки *Зельман*, зокрема невідомого її варіанта, записаного згадуваним вище польським науковцем Станіславом Шнюр-Пепловським (праця *Obrazy z przeszłości Galicyi Krakowa (1772-1858)*, що вийшла друком 1896)²³.

Науковиця О. Харчишин зазначає, що відомості С. Шнюр-Пепловського про гаївку *Зельман* потребують уважного розгляду. Автор, зауважує дослідниця, зокрема, написав: «Крім тих пісень, у яких шлюбна справа, і загалом еротична, займає головну роль, чули ми ще кільканадцять літ тому співану під час гаївок у Львові пісню про Зельмана, з якої запам'ятались тільки такі дві строфи:

Jedzie Zelman, Zelmanowa i cała rodzina,
 Jedzie, jedzie pan Zelman,
 Jedzie, jedzie wszystka Zelmanowa i cała rodzina.
 Czego chce Zelman?
 Czego chce pan jej brat?
 Czego chce wszystka jego rodzina?
 Panny chce pan Zelman,
 Panny chce wszystka Zelmanowa rodzina.
 Jeszcze panna nie wstała,
 Jeszcze liczajka nie myła,
 I w kościele nie była,
 To nie dziękuj pan Zelman za nią.
 Już panna wstała
 Już wianeczek uwiła,
 Już liczajko umyła,
 I w kościele była.
 Już dziękuje pan Zelman,
 Już dziękuje pan brat,
 Już dziękuje wszystka Zelmanowa rodzina»²⁴.

²³ S. Schnür-Pepłowski, *Obrazy z przeszłości Galicyi Krakowa (1772-1858)*, t. 1, Lwów 1896, s. 95-97.

²⁴ О. Харчишин, *Гаївки у Львові...*

Характерними для Львівщини є варіанти цієї гаїлки зазвичай українською мовою, у цих варіантах «панну» готові віддати лише за вигідне придане – на якийсь добрий «грунт»: «на пшеничний» (не на «ячмінний», чи «житний»), «на власний», «на український» (а не на «циганський» чи «німецький») та ін.

У друкованому варіанті (польською мовою) гаїлки про Зельмана (*Pomagaj bóg Zelman*), уміщеному в збірнику Вацлава з Олеська *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*²⁵, «панну» віддають саме на «шляхетський» (не «хлопський» чи «карчеський» (корчемний) «грунт»). Отже, варіант гаївки про Зельмана С. Шнюр-Пепловського «цілком випадає з парадигми відомих варіантів», оскільки не відомі жодні «аналоги гаївки про Зельмана зі згадкою про «панну», яку готові віддавати тільки тоді, коли вона причепуриться та відвідає костел»²⁶. О. Харчишин висновує, що це «локальний варіант, радше штучного походження», водночас це «цікаве свідчення трансформації гаївки в міських умовах»²⁷.

Зигмунт Глогер у Старопольській ілюстрованій енциклопедії (*Encyklopedia staropolska ilustrowana*, 1900-1903) описує Зельмана (*Zelman*) як веселу, рухливу дитячу забаву, гру, раніше поширену, «сьогодні все ще відому в народі в деяких місцевостях». Хтось із дітей стає «паном Зельманом», інший – «пані Зельман», ще інші – їхніми синами, доньками, онуками, племінниками тощо. Пан Зельман вирушає, тобто бігає, гукаючи: «Їде, їде пан Зельман!» Коли пан Зельман вигукує: «Їде пані Зельманова!», тоді особа, яка грає роль пані Зельман, схоплюється зі свого місця, приєднується до пана Зельмана і бігає разом із ним. Пан Зельман по черзі викликає своїх рідних, гукаючи: «Їде Зельман!», що створює веселе видовище для дітей, і гра закінчується, коли остання особа вибирається для подорожі²⁸.

На символічному світі великодніх колядок, їхній глибокій семантиці наголошує сучасний польський дослідник Густав Юзала²⁹, зокрема автор характеризує види, стан дослідження та джерела веснянок, аналізує пісні, обряди, народну термінологію, ареал побутування цього фольклорного жанру, ілюструє типологію текстів веснянок, а також увиразнює великий музичний пласт веснянок, що засвідчує, що веснянки залишаються поширеним жанром усної народної творчості слов'янських народів.

Ґрунтовне видання польського дослідника Томаша Вісліча *Zelman Wolfowicz i jego rządy w starostwie Drohobyckim w połowie XVIII w.*³⁰ певним чином узагаль-

²⁵ *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*, zebrał i wydał Wacław z Oleska, Lwów 1833, s. 49-51.

²⁶ О. Харчишин, *Гаївки у Львові...*

²⁷ Там само.

²⁸ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. IV, cz. 2, Warszawa 1903, [в:] https://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska (10.06.2024).

²⁹ G. Juzala, *Semantyka kolęd wiosennych. Studium folklorystyczno-etnomuzykologiczne*, Warszawa 2012.

³⁰ T. Wiślicz, *Zelman Wolfowicz i jego rządy w starostwie Drohobyckim w połowie XVIII w.*, Kraków 2020, [в:] http://rcin.org.pl/Content/239534/WA303_275860_I11122_Wislicz.pdf (10.06.2024).

нює наукові підходи зарубіжних (польських, чеських та ін.), а також українських учених щодо постаті фольклорного образу Зельмана – героя гаївки (польською – *gajówka*) *Йде Зельман* (польською – *Jedzie Zelman!*). Цей науковий дискурс Т. Вісліча охоплює понад два сторіччя. З огляду на обмежені обсяги наукової статті, ми лише зазначимо, що загалом окремі представники української наукової (історичної) традиції (О. Воропай, І. Шараневич та ін.) схильні уособлювати Зельмана з конкретною історичною постаттю – євреєм Зельманом Вольфовичем – орендарем храмів із Дрогобича, натомість польська етнографічна (міфологічна) традиція³¹ співвідносить Зельмана з фольклором, божествами античної міфології тощо, стверджує, що ця гаївка більше пов'язана зі сватанням чи весільним обрядом, аніж із очікуванням ключів від церкви³². Цей аспект стане предметом нашого подальшого окремого дослідження.

Варто наголосити на особливостях побутування самої назви «гаївка», яку науковці співвідносять зі словом «гай», оскільки саме в гаях за дохристиянських часів відбувалися різні відправи на честь прадавніх божеств із розігруванням міфологічних сюжетів; також учені пишуть про прайндоевропейські корені цієї лексеми, підкреслюючи спорідненість зі староіндійським весняним святом Голі (Холі) та генетичну спільність із давньоіранською міфологією (Ксенофонт Сосенко)³³.

За думкою авторитетного українського вченого М. Грушевського, весняний календарно-обрядовий фольклор – це найглибший і найдавніший мистецький пласт, де добре збереглися релікти анімістичного світогляду й дохристиянських вірувань праукраїнців. Із прийняттям християнства в Київській державі поступово роль священного центру стала відігравати церква, цвинтар та територія біля неї, куди із часом переміщуються весняні відправи, вони втрачають свої культові функції, поступово перетворюються на святкові забави³⁴.

Відомий дослідник гаївкового фольклору В. Гнатюк зауважує таку тенденцію: якщо наприкінці XIX ст. від свята Благовіщення і аж до кінця весни гаївки виконували винятково дівчата, а хлопчики та юнаки окремо без пісенного гаївкового супроводу розважалися, зазвичай це були різного роду ігри, що мали спортивно-змагальний характер, діти бавилися крашанками, гралися в навбитки, крем'яхи, «Довгу лозу» тощо, то вже на початку XX ст. репертуар гаївок звужується, у цьому виді фольклору з'являються ліричні пісні та новотвори³⁵.

³¹ T. Wiślicz, *Zelman Wolfowicz...*; Z. Jasiewicz, *Pieśń i gra obrzędowa „Zelman” u Oskara Kolberga i innych. Materiały i interpretacje*, „LUD. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego” 2017, t. 101, s. 279-304, [в:] <https://apcz.umk.pl/LUD/article/view/lud101.2017.09> (10.06.2024).

³² Z. Jasiewicz, *Pieśń i gra obrzędowa...*, s. 279-304.

³³ *Гаївки*, зібрав В. Гнатюк, «Матеріали до української етнології» 1909, т. 12, с. 139; Ф. Колесса, *Українська усна словесність: Загальний огляд (із портретиками українських етнографів та народних співців): Вибір творів із поясненнями та нотами*, Львів 1938, с. 50; О. Чебанюк, *Календарно-обрядові пісні*, Київ 1987.

³⁴ М. Грушевський, *Історія української літератури...*, с. 49-58.

³⁵ *Гаївки*, зібрав В. Гнатюк..., с. 139.

Г. Сокіл звертає увагу на основні мотиви гаївок: закликання до весни, міфологічні, хліборобські, любовно-шлюбні та інші мотиви³⁶.

Наші дослідження над побутуванням гаївкового фольклору на Косівщині (Прикарпаття) засвідчують: у восьми селах (Нижній Березів, Середній Березів, Вижній Березів, Баня Березів, Люча, Лючки, Текуча, Акришора) сьогодні добре збережений цей фольклорний пласт. Гаївку, а її в цій місцевості називають *вербовою*, виконують усі: і малеча, і дорослі – під час великодніх свят та на Томину неділю (тиждень після Великодня), що дає підстави стверджувати про життєздатність цього весняного календарно-обрядового фольклору – самотнього, художньо неперевершеного і, як покажемо далі, глибоко духовного, національного й патріотично спрямованого. У цьому регіоні, як засвідчують результати нашої фольклорної експедиції, навіть сьогодні «березуни» (мешканців чотирьох сіл Нижній Березів, Середній Березів, Вижній Березів, Баня Березів. – авт.) не послугуються термінами «веснянка», «гагілка» чи «гаївка», побутують вислови «співати вербової», «йти вербової», «гратися вербової», «іти до церкви у вербову» і под. Це цілком логічно, позаяк у символізації верби провідним є сприйняття українством цього дерева як важливого чинника життєдіяльності. У Вербну неділю (Шуткову неділю) біля церкви посвячують гілочки верби («шутку»), їх протягом року люди використовують як оберіг у своїй оселі.

Відомий історик в українській діаспорі (США) Іван Кузич-Березовський у книзі *Березовське боярство на тлі історії України* (Детройт, 1962) проводить паралель між березівською гаївкою *Вербова* і відповідними обрядовими піснями Греції, увиразнює їхні спільні риси. Науковець висловлює припущення: саме сусідство антів як предків українців, зокрема «березунів» – реемігрантів з-над Чорномор'я, з греками певним чином позначилося на уснопоетичній скарбниці антів: вони від греків перейняли мелодику, ритміку, рифмування цих творів. Як аргумент учений наводить той факт, що в текстах близько 50 відсотків народних пісень, які побутують у Березовах, є згадка про Дунай чи про Чорне море. Не є винятком і вербова, як-от: «Сію лен, сію лен та по каменеві, а сам ходжу, коня воджу та по Дунаєви»³⁷.

Особливістю побутування гаївкового фольклору в цьому регіоні є те, що тут активно виконуються як ті твори, що таять у собі магічні звертання, пов'язані із сіянням («При долині мак, мак, при широкій мак, макі... Любі наші маківночки, просили вас соколочки: сійте же го так, так!»), завиванням, плетінням («Ой зелені огірочки, у жовтії пуп'яночки завивайтеся!»), закликаннями-замовляннями про врожай («Куди воробець ішов, туди ячменець зійшов, куди синичка ішла – туди пшеничка зійшла») тощо, так і ті, які прославляють Воскресіння Господнє:

³⁶ Г. Сокіл, *Обрядовий фольклор українців...*, с. 53.

³⁷ І. Кузич-Березовський, *Березовське боярство на тлі історії України*, Детройт 1962, с. 275.

Ой на горі жито-жито,
На долині овес. (2)
Як задзвонять у всі дзвони,
Скажуть: «Христос воскрес!» (2)

Як задзвонить у всі дзвони,
Чути аж на гору (2).
Збирайтеся, люди добрі,
До Божого Дому! (2).

Обрядова функція гаївок виразно переплетена з розважальною, а гра як основна її форма залишалась незмінною (*Вербовая дощечка, Ой, не рости, кропе, Зайчик* та ін.). Цікаво, що найпоширенішу в усій Україні, особливо на Прикарпатті (етнографом В. Гнатюком на початку ХХ ст. було записано сім її варіантів³⁸) веснянку *Вербовая дощечка* тут виконують зрідка. Поетичне слово, естетизоване у березівській *Вербовій*, багате не лише на символи-образи, а й – на відтінки експресивного мовлення: зазвичай високого, піднесеного, героїко-трагічного («Писаночко, голубочко, ти, свячене яйце, пригадала на чужині своє рідне сільце») чи зниженого – жартівливо-іронічного:

– Ой дівчино, куди йдеш, покажи ми, що несеш?
– Несу крупи, та й муку, та й писанку в кулаку!

Питалися парубки, чи писала писанки,
Я писала двадцять сім, даю хлопцям, лиш не всім.

Ой на горі дощечки, роди, Боже, дівочки,
А бахурів не роди, бо то самі ироди!

Ой Господи, Боже мій, файний любко та й не мій!
Що я маю робити – не хоче мні любити!

Ой з-за гори вітер дув, в мене сночи любко був,
Черевички пуцував, біле личко цілував.

Та граймося ще нині при зеленій долині,
Бо вже завтра не мемо, до роботи підемо!

Характерною особливістю березівської *Вербової* є глибокий патріотизм, відображення в текстах історичної минувшини, зокрема національно-визвольних змагань українців у 1938-1950-х рр. Ці гаївки – це новітні фольклорні утворення, складені місцевим людом за цієї героїко-трагічної доби. У них – прагнення укра-

³⁸ Гаївки, зібрав В. Гнатюк...

їнства до волі і незалежності держави, звільнення її від загарбника: чи то російського, чи то угорського (мадярського), підтримка народу Закарпаття (Підкарпатської Русі; Срібної Землі), зокрема Організації Народної Оборони – «Карпатська Січ» (ОНОКС), яка 1938 р. виборювала незалежність – Карпатську Україну:

Ой вийду я на гору, на високу Говерлу,
А там стану, погляну на нашу Україну.

Зозуленько, прилети, вісточку нам принеси,
Коби ти нам принесла, що Вкраїна воскресла!

Коби ти нам принесла, що Вкраїна воскресла,
Коби ти нам сказала, що вернулася слава!

На окрему увагу заслуговує вербова *Ой ти, річко тисова...*, яка відзначається глибоким національно-патріотичним змістом, що розповідає про трагічні й водночас героїчні події національно-визвольних змагань українців Підкарпатської Русі 1938-1939 рр. У зв'язку з участю в цій героїчній боротьбі мешканців Березовів за гарячими слідами подій складено вербову *Ой ти, річко тисова...*, що відображає велике прагнення західних українців створити незалежну українську Карпатську державу. Цей твір про Закарпатську Україну вважаємо довершеним гаївковим новотвором, цікавим як за жанром, композицією, так і за художніми засобами. *Ой ти, річко тисова...* сприймається як реквієм за загиблими в кривавій січі юнаками. Це твір великого національно-патріотичного, громадянського звучання, життєствердного начала українства. Подаємо текст зі скороченням, зберігаючи його аутентичність:

– Ой ти, річко тисова,
Чого пливеш кирвава?..
– Пливу я в Чорне море,
Розкажу своє горе,
Щоби люди всі знали,
Як стрільці воювали,
Кровію сніг писали,
Щоби ся не піддали..
І розлилось море кров'ю,
Буря світом потрясла,
І похованим народам
Воскресення принесла.
Дух свободи пробудив нас,
Що ми спали до тих пор.
Із ворожого болота піднесли ми свій прапор..
У Миколи Гундяка
Було соколів аж два.

Один ранений в бою,
 Другий попав в неволю,
 У неволю до Стрия,
 Де темниця темная.
 Ой, коби то ми могли,
 Ми б його визволили,
 На Карпаття пустили,
 На Карпаття через ліс –
 Кілько листя, кілько сліз.
 – Дівчата молоденькі,
 Чого такі сумненькі?
 Та й у чорних хустинах?
 – За стрільцями в жалобах.
 Зозуленько, прилети,
 Вісточку нам принеси,
 Що діють наші брати –
 Січовії Стрільчики?...
 Коби ти нам принесла,
 Що Вкраїна воскресла,
 Коби ти нам сказала,
 Що вернулася слава.

Попри те, що ця вербова належить до новітньої доби, у ній збереглися всі традиційні для цього різновиду весняно-обрядового фольклору художні засоби: образ-символ зозулі, зменшувально-пестливі слова, повтори, драматизм сюжету, образ дівчини в чорній хустині тощо.

І насамкінець зазначимо: домінувальними функціями художніх засобів березівської вербової є зображально-драматургічна, емоційно-естетична. Її виконання передбачає володіння виконавцями певних акторських здібностей, мистецького хисту. Під час виконання гаївкового фольклору біля церкви в цьому регіоні й досі збирається вся сільська громада. На очах у дорослих і дітей відбувається справжнє театралізоване дійство – великоднє свято пісні, хороводу ігор: малеча творять *Подояночку*, *Перепілоньку*, *Жука*, статечні газди та газдині разом зі всіма «водять» *Вербову*, *Огірочки*, *Ворота*, *Хвоста*, юнацтво грає у «Тротяка», «До ями, мишко, до ями» та ін. Усе це проходить надзвичайно піднесено, по-особливому святково, під супровід урочистого великоднього передзвону, що символізує Воскресіння Господа Бога, прихід весни, нові надії та сподівання, нове життя.

Отже, цей вид усної народної творчості показав свою тяглість і наступність, незнищенність, той етноцементуючий чинник, який об'єднує українство в один великий український організм. У цьому вбачаємо його важливу націєтворчу функцію. Весняний календарно-обрядовий фольклор в Україні має майбутнє. Це самобутній пласт уснопоестичної і народної пісенної творчості. Гаївки, танки, хороводи, ігри, усе великоднє дійство має не лише вагому етнографічну цінність, а великий педагогічно-виховний ефект, зокрема у сенсі виховання національно-

-свідомої особистості, формування національно-мовної картини світу. Насамперед у такий спосіб відбуваються збереження та передача людської мудрості, народно-педагогічних знань. У процесі гри та співу діти, юнацтво, дорослі опое-тизовують явища навколишнього світу та звичні предмети, і це відродно, бо так долається прагматизм, утилітаризм у ставленні до природи, до землі, відповідно формуються певні духовні цінності, естетичні почуття, гуманізм, християнські цінності тощо.

References

- Barylyak O., *Yahilky*, „Ridna shkola” 1933, ch. 8.
- Bryk I., *Hayivky u L'vovi*, „Zhyttya i znannya” 1927, № 8.
- Chebanyuk O., *Kalendarno-obryadovi pisni*, Kyiv 1987.
- Chebanyuk O., *Osoblyvosti suchasnoho pobutuvannya vesnyanoho kalendarno-obryadovoho fol'kloru na Ukraini*, „Slov'yans'ke literaturoznavstvo fol'klorystyka” 1984, vyp. 15.
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. IV, cz. 2, Warszawa 1903, [v:] https://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska.
- Haivky*, zibrav V. Hnatyuk, „Materialy do ukayins'koyi etnolohiyi” 1909, t. 12.
- Horak R., *Pryzabuti z Vovkova*, Lviv 2010.
- Hrushevskiy M., *Istoriya ukayins'koyi literatury: v 6-ty t. 9 kn.*, t. 1, upor. V. Yaremko, peredm. P. Kononenko, prym. L. Dunayevs'koyi, Kyiv 1993.
- Jasiewicz Z., *Pieśń i gra obrzędowa „Zelman” u Oskara Kolberga i innych. Materiały i interpretacje*, „LUD. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego” 2017, t. 101, [v:] <https://apcz.umk.pl/LUD/article/view/lud101.2017.09>.
- Juzala G. *Semantyka kolęd wiosennych. Studium folklorystyczno-etnomuzykologiczne*, Warszawa 2012.
- Kharchyshyn O., *Hayivky u L'vovi: pohlyad kriz' chas*, [v:] <https://culture.pl/ua/stattia/haivky-u-lvovi-pohliad-kriz-chas>.
- Kharchyshyn O., *Kalendarno-obryadovyy fol'klor Pokuttya: tyahlist' ta zminnist' tradytsiyi*, „Narodoznavchi zoshyty” 2017, № 1 (133), [v:] <https://nz.lviv.ua/archiv/2017-1/5.pdf>.
- Kharchyshyn O., *Ukayins'kyy pisenny fol'klor v etnokul'turi L'vova: transformatsiyni protsesy, mizkul'turni pohranychchya*, L'viv 2011.
- Kolessa F., *Ukayins'ka usna slovesnist': Zahal'nyy ohlyad (iz portretykamy ukayins'kykh etnohrafiv ta narodnykh spivstiv)*: Vybir tvoriv iz poyasnennyyamy ta notamy, L'viv 1938.
- Kolessa O., *Pohlyad na istoriyu ukayins'ko-ches'kykh vzayemyn vid X do XX v.*, Praha 1924.
- Kryvenko M. *U poshukakh ukayins'koyi knyzhkovoyi kolektsiyi Frantishka Rzhhehorzha: dva tyzhni u Prazi*, [v:] *Dialoh kul'tur: ukayin'sko-ches'ki literaturni vzayemyny: materialy naukovooho seminaru*, uporyad. O. Luk'yanenko, nauk. red. I. Svarnyk, L'viv 2020.
- Kuzych-Berezovs'kyy I., *Berezovs'ke boyarstvo na tli istoriyi Ukrainy*, Detroit 1962.
- Mol'nar M., *Frantishek Rzhhehorzh – velykyy druh ukayins'koho narodu (Do pytannia chekhoslovats'ko-ukayins'kykh zv'yazkiv)*, „Duklya” 1956, r. 4, № 3.
- Pasternakova M., *Yak vesna probudyt'sia... Hayivky u shkolakh «R.Sh.»*, „Ridna shkola” 1932, ch. 9.
- Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*, zebrał i wydał Wacław z Oleska, Lwów 1833.
- Schnür-Pepłowski S., *Obrazy z przeszłości Galicyi Krakowa (1772-1858)*, t. 1, Lwów 1896.
- Sokil H., *Obraz zhinky v ukayins'kykh obryadovyykh pisnyakh: funktsional'ne spryamuvannya, tradytsiyni smysly*, „Slavia Orientalis” 2023, tom LXXII, nr 1.

- Sokil H., *Obryadovy fol'klor ukrayintsiv*, L'viv 2017.
- Stebliy F.I., *ZAP (Zap) Karel-Frantishek-Vladislav*, [v:] *Ukrayina v mizhnarodnykh vidnosynakh. Entsyklopedychnyy slovnyk-dovidnyk*, vyp. 5: *Biohrafichna chastyna: A-M*, vidp. red. M.M. Varvartsev, Kyiv 2014.
- Valášková N., *František Řehoř (1857-1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článku F. Řehořez Haliče)*, Praha 1999.
- Wiślicz T., *Zelman Wolfowicz i jego rzędy w starostwie Drohobyskim w połowie XVIII w.*, Kraków 2020, [b:] http://rcin.org.pl/Content/239534/WA303_275860_I11122_Wislicz.pdf.
- [Yosyfowych Dmytro], *František Řehoř o halitsko-ruskom lyude*, „Dilo” 1890, 24 kvit. (chys. 81).

ПРО АВТОРОК

Білавич Галина – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Україна (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University). **Публікації: книги:** *Екологія українського наукового мовлення. Монографія*, вид. 2-ге, доп., Івано-Франківськ 2020, 340 с. **Статті:** B. Savchuk, H. Bilavych (2019). *Necropolises of the austro-hungarian army in precarpathian during world war I*, “East European historical bulletin” 2019, nr 11, с. 118-132.; Савчук Б.П., Білавич Г.В. «Азбучные войны» 30-50-х гг. XIX в. в Галиции в современном научном дискурсе, “International historical journal «Rusin»” 2019, nr 56, 58-77; Bilavych H., Blahun N., J. Fizeshi O., Dovbenko S., Fedchyshyn N., Fedoniuk L., Savchuk B. *Current problems in communicative development of children with special educational needs: Ukrainian and European scientific contexts*, “Wiadomości Lekarskie” 2023, vol. LXXVI, Issue 8, p. 1838-1845; N. Fedchyshyn, A. Vykhreshch, H. Bilavych, T. Horpinich, N. Yelahina, H. Klishch, *Development of Medical Students’ Foreign Language Lexical Competence in the Virtual Learning Environment*, „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică” 2020, nr 1-2, p. 71-79.

ORCID: 0000-0002-1555-0932

Email: halyna.bilavych@pnu.edu.ua

Надія Федчишин – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Тернопільського національного медичного університету ім. І.Я. Горбачевського (I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ukraine). **Публікації: статті:** R. Koval, O. Romanchuk, A. Sova, O. Nykyha, N. Fedchyshyn, *The role of eponyms in presenting French heritage throughout the world*, „X-Linguae” nr 16 (4), p. 34-49; Yu. Kalymon, O. Romanchuk, N. Fedchyshyn, U. Protsenko, N. Yurko. *Acorpus-based approach to author’s idiolect study: lexicological aspect*, „X-Linguae” 2022, nr 15 (3), p. 20-35; Н.О. Федчишин, Т.В. Саварин (2021). Весільна лемківська пісня (українська, польська, словацька): специфіка та використання, “Русин. Международный исторический журнал” 2021 № 65, с. 287-295; A. Vykhreshch, N. Danik, N. Fedchyshyn, L. Fedoniuk, T. Khvalyboha, S. Hnatyshyn, O. Khrystenko *Didactic culture of medical university teachers and students in the conditions of war*, “Wiadomości Lekarskie” 2023, vol LXXVI, Issue 8, p. 1846-1853.

ORCID: 0000-0002-0909-4424

Email: fedushunno@tdmu.edu.ua